

Historie matematiky. II

Alena Šarounová

Zamyšlení nad uměním, krásou a harmonií

In: Jindřich Bečvář (editor); Eduard Fuchs (editor): Historie matematiky. II. Seminář pro vyučující na středních školách, Jevíčko, 21. 8. – 24. 8. 1995, Sborník. (Czech). Praha: Prometheus, 1997. pp. 109–116.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/401038>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

ZAMYŠLENÍ

nad

UMĚNÍM, KRÁSOU A HARMONIÍ

ALENA ŠAROUNOVÁ

*Při nebi a hvězdě noci putující!
Viš ty vůbec, co je to hvězda noci putující?
Hvězda pronikavě zářící ...*

Korán

Formou pak každé krásy je jednota.

sv. Augustin

Vážení čtenáři, odpusťte mi troufalost, s níž se jako laik odvažuji psát o věcech vznešených, o otázkách hodných pera filosofa či zpovědi umělce. Domnívám se však, že o kráse přemýšlí občas každý z nás. Věřím, že jsme snad všichni okusili její dotek a stali se tak aspoň na jeden jediný nezapomenutelný okamžik esencí těch nejušlechtlejších citů a ideálů, jichž je člověk schopen.

I když je umění polem umělců a krásno jako takové doménou filosofů, všichni se svými životy, viděním a prožíváním či pokusy o vytvoření krásných maličkostí na kráse tak či onak podílíme. Jistě, každý z nás o ní má svou vlastní představu; někdo ji prožívá, aniž by o ní přemýšlel, jiný se snaží dobrat rozumem její podstaty. Snad tedy neuškodí, zamyslíme-li se nad krásou i my.

Článek je uveden verši z *Koránu* (Súra 86, verše 1–3) a citátem sv. Augustina. Verše jsou průzračně jasné. Vzbuzují v nás pocit vznešenosti. Těch několik slov je nabitó skrytými významy (orientální literatura — a nejen ta — bývá plná symboliky); vybízéjí našeho ducha k rozletu fantazie. Nemluví o kráse, ale jsou jí plné. Oslovují naše city. Sv. Augustin se naproti tomu snažil popsat krásu prostřednictvím rozumu, pomocí pojmů a vztahů mezi nimi. Jak rozdílné jsou tyto dva přístupy!

V historii se setkáváme s řadou pohledů na krásu či krásno, na význam krásy pro lidský život a na roli umění v životě společnosti jako celku.

Přírodní člověk o kráse většinou nemluví, spíše ji vnímá. Předměty denní potřeby formuje do účelných a krásných tvarů, miluje rytmus a obrazné vyprávění. Tvoří krásu svou prací. Krása je postupně chápána jako znak magické moci, nadpřirozených bytostí atp. Úvahy o krásnu vstoupily do filosofických děl; krásou se zabývali i matematici, vnímáním krásy psychologové.

Kráska sama o sobě je abstraktní pojem. Může se projevat pouze prostřednictvím jedinečného. Platón (427–347) chápal krásu jako ideu. Aristotelés (384–322) se zabýval vztahem mezi objektivní a subjektivní krásou i vnímáním krásy. Objektivní krásu viděl v míře, v proporcích: ve vztahu částí k celku, v souměrnosti, velikosti a pořádku (spíše řádu). Navazoval tak na pythagorejské představy harmonie vesmíru (viz např. [B]).

Obdobně činí i sv. Augustin (Aurelius Augustinus, 354–430). Kromě řady jiných děl zejména teologického obsahu napsal i pojednání o kráse. Tento spis je sice ztracen, ale citáty z něho se zachovaly v jiných textech. Církevní otec, jeden z posledních biskupů, který ještě zažil (a také studoval) vrcholy helénské vzdělanosti a kultury a křesťanem se stal až v dospělém věku, pokládal

... za hlavní znak krásy přísný vzájemný vztah částí celku, který tvoří jeho jednotu. Podobnost, rovnost a úměrnost uvedou vše v jakousi jednotu, která uspokojuje rozum. Jednota tvoří formu a podstatu krásy v každém oboru. ... Ovšem tato jednotu je u něho projevem božím. ([Z], str. 378)

Středověké umění řeší vztah člověka k universu, jímž je obklopen. Výtvarné umění té doby hraje významnou roli. Připomeňme výrok papeže Řehoře Velikého (540–604):

Obraz může mít pro negramotné stejný význam jako má písmo pro ty, kdo umějí číst.

Všechny detaily středověkého díla se přísně podřizují celkové struktuře,

... která směřuje vždy dále než k pouhé smyslové skutečnosti. Neboť vlastním smyslem středověkého díla je postižení universálního řádu existujícího nad smyslovým světem, který vtiskuje věcem jejich konkrétní podobu a formu ...

Středověký umělec se snaží postihnout v mnohosti forem jevového světa jejich společný princip. Tím je universální harmonie, naplňující celý svět. Jejím základem jsou početní poměry ...

Středověká estetika umožňovala tak převést na společného jmenovatele umění výtvarné a hudbu. Podle sv. Augustina jsou hudba i architektura sestry, protože obě jsou dětmi počtu; mají stejnou hodnotu, neboť v hudbě se věčná harmonie ozývá, kdežto v architektuře zrcadlí. ([S], str. 176)

Matematika se stala významnou součástí teologických děl a důkladně se jí vyučovalo na katedrálních školách. Středověcí stavitelé se zde učili aritmetice a geometrii a velkou pozornost věnovali symbolickým významům početních vztahů a některých geometrických obrazců. Tito stavitelé své vědomosti vložili do vlastních estetických norem, které zhmotnili ve svých dílech, a tím ovlivnili představy o kráse vůbec a naše prostředí víc, než si uvědomujeme. Síla jejich uměleckých děl k nám přes hlubinu věků stále živě promlouvá a formuje naše prožívání krásy.

Středověcí umělci převzali z antiky např. dva důležité proporční poměry. Prvním je *ianua harmoniae* (brána harmonie; poměr $1 : \sqrt{2}$), druhým *sectio aurea* (zlatý řez).

Matematické chápání harmonie ve středověké teologii i umění je dokladem proniknutí pythagoreismu do křesťanské nauky. Že se křesťanství k tomuto své-

mu zdroji vědomě hlásí, dosvědčují sochy *božského Pythagora*, stojící i se svými atributy v chrámech mezi sochami svatých a proroků (katedrála v Chartres aj.).

D. Diderot (1713–1784) se ve svém spise *Pojednání o kráse* zabývá i hodnocením názorů autorů starších knih o krásu a umění. Ke sv. Augustinovi poznamenává:

... sv. Augustín omezil všechnu krásu na jednotu nebo na přesný vzájemný vztah částí a celku a na přesný vztah částí jiné části, považované za celek, a tak do nekonečna, což se mi zdá spíše podstatou dokonalosti než krásy.

([D], str. 61)

Gotika chápe krásu zejména jako prostředek k vyjádření duševních vlastností, především ctností. Velkou pozornost kráse „polidštěné“, kráse v reálném lidském životě, věnovala doba renesance. Leone Battista Alberti (1404–1472) v souladu s antickými názory chápe krásu jako rovnováhu částí a celku, vhodné číselné proporce mezi nimi a pořádek, uspořádání. Leonardo da Vinci (1452–1519) ve svých *Úvahách o malířství* (viz [L]) rozlišuje *pravdivé zobrazení* skutečnosti (pomocí znalostí anatomie a lineární perspektivy) od jejího *krásného zobrazení* (odstraněním rozporů, vytvořením harmonie barev a vyváženou kompozicí díla).

René Descartes (1596–1650) vychází ve svých úvahách o kráse ze stavu lidského nitra. Hlavní podmínkou našeho nazírání na krásu objektu je podle něho náš vztah k tomuto objektu. Descartes je považován za zakladatele tzv. *vnitřní estetiky*, která vychází ze subjektu (samozřejmě podléhajícímu psychologickým zákonitostem vnímání). Náznaky takového chápání jsou však patrné již v renesanci:

Krásným se stává to, co milujeme.

Leonardo da Vinci poznamenává, že skutečně milovat můžeme jen to, co dokonale známe. Poznání v nás vzbuzuje lásku, láska pak nás přivádí ke kráse.

Vlastní aktivitu člověka jako nezbytnou podmínku vnímání krásy zdůrazňuje i Diderot:

Jsou vztahy neurčité a určité. Spokojíme se prvými, abychom udělili jméno krásy po každé, když jejich určení není bezprostředním a jediným předmětem vědy nebo umění. Je-li však toto určení bezprostředním a jediným předmětem některé vědy nebo umění, požadujeme nejen vztahy, ale i jejich hodnotu. To je příčina, pro kterou říkáme krásná poučka, a nikoli krásný axiom; třebaže nemůžeme zapírat, že axiom vyjadřující vztah má také svou skutečnou krásu. Říkám-li v matematice, že celek je větší než jeho část, vyjadřuji zajisté nekonečný počet jednotlivých vět o rozdělené veličině; ale neurčuji nic o přesném nadřazení celku jeho částem; je to skoro, jako bych řekl, že válec je větší než vepsaná koule; a koule větší než vepsaný kužel. Ale vlastním a bezprostředním předmětem matematiky je určit, o kolik je jedno z těchto těles větší nebo menší než druhé; a ten, kdo ukáže, že se vždy mají k sobě jako čísla 3, 2, 1, vytvoří podivuhodnou poučku.¹ Krása, která vždy záleží ve vztazích,

¹ Připomeňme, že to byl Archimédes (asi 287–212), kdo dokázal, že poměr objemů válce o poloměru základny r a výšce $2r$, koule o poloměru r a kužele o poloměru základny r a výšce $2r$ je $3 : 2 : 1$.

bude tudíž v tomto případě složitě zapříčiněna počtem vztahů a nesnadností je spatřit ...

... Okolnost, která není bezvýznamná pro krásu v tomto případě ani v mnoha jiných, je činnost složená z překvapení a vztahů, činnost, která se projeví, když poučka, jejíž pravdivost byla dokázána, byla dříve považována za mylné tvrzení. ([D], str. 75–76)

Názor, že bez vlastního úsilí, bez touhy po krásě krásu neprocítíme, vyslovila celá řada umělců. Marc Chagall (1887–1985) říká:

Umění je především stav duše.

A připomeňme si ještě slova Alexandra Sergejeviče Puškina (1799–1837):

Nikdy nenajdete poezii, jestliže ji nenosíte v sobě.

Ve filosofických pojednáních či v dílech teoretiků umění jsou často do těsného vztahu uváděny krásu, láska a morálka. G. W. Leibniz (1646–1716) píše:

U každé síly — a čím je větší, tím víc — se ukazuje, že z jednoho a v jednom tkví mnohé, ježto jedno ovládá mnohé mimo sebe a rozvrhuje to v sobě předem. Avšak jednota v mnohosti není nic jiného nežli shoda, a protože se jedna věc shoduje spíše s tím než s oním, vyplývá z toho pořádek, z něhož pochází veškerá krásu, a krásu vzbuzuje lásku.

Také výchova dětí ke krásě, k uměleckému projevu, může silně ovlivnit rozvoj jejich osobnosti (viz [UJ] — poutavá kniha, kterou doporučuji všem pedagogům i rodičům).

O významu, jaký filosofové a teoretici umění přikládali krásu, svědčí např. rozsáhlé Hegelovo dílo *Estetika*. Uveďme si zde na ukázkou myšlenku *Dopisů o estetické výchově* z roku 1795, jejichž autorem je německý spisovatel Friedrich Schiller (1759–1805). Myslím, že mohou oslovit i naši současnost. Jejich obsah nám přiblíží výklad Jana Patočky z úvodní statě k Hegelově monografii:

Ve skutečnosti žije soudobý člověk v protikladu barbarství na jedné, změkčilé ochablosti na druhé straně; buď žádá právo a spravedlnost, ale divoce a bezohledně, nebo je plný konvencí a ohledů, ale bez smyslu pro spravedlnost a vůle k ní; buď působí jako pouhá příroda, nebo je stížen úplnou ztrátou přirozenosti. To je vlastní důvod, proč naděje na revoluci, největší událost současnosti, zklamává: nevzniklo, nevzniká v ní nové lidstvo ...

Řecký stát, řecký člověk, jsou skutečné celky. U jednotlivce není tu protiklad mezi smysly a rozumem, není rozpor mezi spekulací a poezií, mezi hmotou a duchem. Naproti tomu my moderní jsme vsutku tak abstraktní, jak tomu učí psychologické učebnice: celé třídy lidí rozvíjejí pouze část svých vloh. Tato dělba sice pomáhá společenskému souboru, který docílil v dnešní době výsledků proti antické společnosti nesmírně vyšších; ale moderní jednotlivci proti řeckému jednotlivci je abstraktní zkomolenina. Jednotlivý Řek je představitel celé své doby, moderní individuuum se nemůže odvážit hrát obdobnou roli.

Původem tohoto současného stavu je kultura, vzdělanost sama. Vznik zkušenosti a myšlení vedl k rozdělení věd, ale též ke komplikované struktuře státní aparatury. Tím se rozpadla teoretická i praktická jednota lidské povahy, zhoubný spor způsobil rozlukou dříve harmonických sil ...

Má-li být lidský život možný — a jeho možnost dokazuje řecká skutečnost —, pak musí být něco takového, co ... svár, kde se život jeví neumdlévajícím bojem mezi objektivitou, která nás chce ovládnout, a mezi naší snahou ovládnout objekt, učíní plodnou vzájemnou souhrou. Tento harmonický stav je vlastní idea lidskosti, k níž se člověk může jen do nekonečna blížit. Názor vlastní lidskosti je dílem třetího pudu, kde obě tendence, k vnějšku i k uvnitřku, k rozptýlení v čase i k nadčasovosti, docházejí rovnováhy, a to je pud hry, směřující k naplněnému, setrvávajícímu okamžiku, pramen vší krásy a všeho umění: překonání času v samém čase ...

Umělecké dílo se stává symbolem a vlastní doménou svobody, která v kráse ztrácí svou bezohlednost a nabývá lidskosti. ([H], str. 13–14)

A. G. W. F. Hegel (1770–1831) ve své *Estetice* píše:

Umění je povoláno k tomu, aby odhalilo pravdu.

Obdobně Paul Klee (1879–1940):

Umění neopakuje viditelné, ale činí viditelným.

Na úsvitu renesančního vzepětí lidského ducha vyslovuje malíř Cennino Cennini (1370–1440) ve své knize *Il libro dell'arte* názor, že umělec je skutečným tvůrcem nových hodnot a ne pouze řemeslníkem zobrazujícím jen to, co *jest dáno* (příroda, výjevy předepsané církevními autoritami atp.). Vystupuje tedy jako stvořitel, čímž přebírá v určitém smyslu roli demiurga, božské síly. (O problému svobody umělce na počátku renesance viz [ŠA], str. 191–194.)

A co my?

Nemusí nás trápit, že krásu stejně jako lásku popsat neumíme. Že nám chybějí slova, která by byla hodna její velikosti. Stačí, že si ji neseme sami v sobě. Schopnost vnímat krásu obohacuje náš život a přetváří prostou skutečnost na svět mnohem plnější a hlubší. Krása násobí radost našich šťastných dnů, pomáhá nám překonávat hořké časy, posiluje nás v dobách nejtěžších a povzbuzuje nás ve chvílích osamění a beznaděje. Krása činí náš život lidštějším.

Hvězdou z *Koránu* jsme zamyšlení nad krásou započali, „hvězdou“, která je naším domovem, se rozloučíme:

...

A mnohá z hvězd by Zemi záviděla.
Ať prokřehlými prsty hvězdáří
jim zlaté vlasy odhruňují z čela
a patří v mrtvé světy bez tváří,
nám noční nebe leskne se jak pažit,
na který tiše rosné kapky mží.
Daleké světy umí člověk zvažít,
ale svou lásku nikdy nezváží
a jako před smrtí je před ní němý.

LITERATURA

- [B] Bečvář, Jindřich, *Hrdinský věk řecké matematiky*, Historie matematiky I, JČMF, Brno, 1994, 20–107.
- [C] Cennini, Cennino, *Il libro dell'arte*, český překlad: Kniha o umění středověku, Žikeš, Praha, 1946.
- [D] Diderot, Denis, *Prospekt Encyklopedie. Pojednání o kráse*, Praha, 1950.
- [H] Hegel, G. W. F., *Ásthetik*, Berlin, 1955, český překlad: Estetika, Praha, 1966.
- [L] Lionardo da Vinci, *Trattato della pittura*, Bologna, 1786, český překlad: Leonardo da Vinci: Úvahy o malířství, Praha, 1941.
- [S] Spunar, Pavel, a kol., *Kultura středověku*, Orbis, Praha, 1972.
- [ŠA] Šarounová, Alena, *Geometrie a malířství*, Historie matematiky I, JČMF, Brno, 1994, 190–219.
- [ŠD] Šindelář, Dušan, *Problém krásna*, Praha, 1958.
- [UE] Utitz, Emil, *Dějiny estetiky*, Praha, 1968.
- [UJ] Uždil, Jaromír, *Mezi uměním a výchovou*, SPN, Praha, 1988.
- [Z] Zrzavý, Josef, *Anatomie pro výtvarníky*, Avicenum, Praha, 1977.

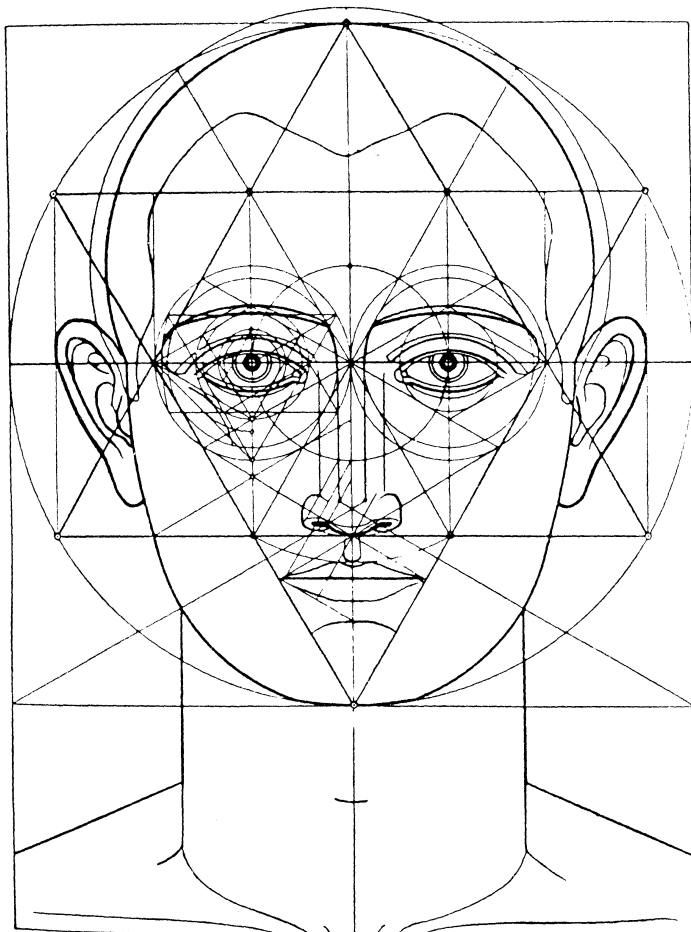

LEONARDO DA VINCI: Studie

ANDREAS VESALIUS (16. stol.): Postava muže s lebkou

Studie hlavy (Beuronští benediktini, 19. stol.)